

BOEKBESPREKINGEN

Benjamin, Walter, *Kleine filosofie van het flaneren : Passages, Parijs, Baudelaire*. Amsterdam : SUA (de kunstreeks).

Deze uitgave bevat vier teksten die deel uitmaken van Benjamins beroemde 'Passagenwerk'. Twee fragmenten verschijnen voor het eerst in het Nederlands : 'Parijse Passages II' en 'Parijs, hoofdstad van de negentiende eeuw'. De twee andere teksten verschenen al eerder in het Nederlands : 'Het Parijs van het Second Empire' en 'Over enige motieven bij Baudelaire'. Jan van Heemst schreef een inleiding.

Eén van de bedoelingen van Benjamins 'Passagewerk' is om te laten zien "... hoe de nieuwe levensvormen en de economische en technische creaties die wij aan de vorige eeuw danken als gevolg van (de) verdinglijkte voorstelling van de beschaving, binnentreden in de wereld van een fantasmagorie. Die creaties ondergaan deze 'verdichting' niet alleen theoretisch, door een ideologische vertaling, maar juist ook in de onmiddellijkheid van hun zintuigelijke aanwezigheid. Ze manifesteren zich als fantasmaorgieën" (p. 13). Benjamin leidt de lezer binnen in deze wereld van fantasmaorgieën door middel van concrete beschrijvingen die vooral betrekking hebben op het negentiende-eeuwse Parijs van Baudelaire. Door middel van beschrijvingen van en bedenkingen over o.a. de wereldtentoonstellingen, de wintertuinen, de gasverlichting, de barricades, de voddenraper, de pooier, de hoer, de dichter, de arbeider, de held, de gokker en natuurlijk ook de passages en de flaneur leidt Benjamin ons rond in de galerij van de 19de eeuw.

Wie een keurig verslag of een afgeronde redenering verwacht komt bedrogen uit. Het 'Passagenwerk' is een ongeordende en onafgewerkte verzameling van fragmenten, impressies, essays, meditaties, citaten en stellingen. In die zin maakt het werk vaak een obscure indruk. Dit is deels een gevolg van de voortijdige dood van Benjamin in 1940, die toen al 13 jaar bezig was met het maken van aantekeningen voor zijn Magnus Opus. Anderzijds leent de methode van Benjamin zich niet voor een systematische en heldere uiteenzetting.

In 'Het Parijs van het Second Empire bij Baudelaire' citeert Benjamin een beschrijving van Baudelaire over een voddenraper die op een systematische manier een verzameling aanlegt van alles wat de grote stad verwerpt, verliest, veracht, kapot trapt. De voddenraper sorteert de dingen en maakt er een keuze uit. Voor Baudelaire is de voddenraper een metafoor voor de poëet zoals hij die graag zag. De voddenraper kan echter eveneens als metafoor gebruikt worden voor de werkwijze van Benjamin. Het centrale methodologische principe dat Benjamin hanteert in zijn 'Passagenwerk' is een techniek die hij ontleent aan de avant-garde kunstenaars: het principe van de montage. In vele opzichten is Benjamin echter ook een poëet en in die zin een estheet. Men kan zich natuurlijk afvragen of men via een idiosyncratische en esthetische montage de essentie van een historische periode kan vatten? Of resulteert deze techniek enkel in een kleurrijke, enigszins exotische, encyclopedische collage? Deze twijfel is terecht, maar geldt eveneens voor de traditionele, rationalistische geschiedschrijving en sociologiebeoefening. Wat in ieder geval voor Benjamin pleit is het plezier dat men beleeft bij het lezen van zijn werk, wat nog zelden voorkomt bij het lezen van hedendaagse sociologen. In die zin kan de sociologie best wat poëzie en esthetiek à la Benjamin verdragen.

Ignace Glorieux

Brutsaert, Herman, *School, gezin en welbevinden. Zesdeklassers en hun sociale omgeving*. Leuven/Apeldoorn: Garant, 1993.

Het boek *School, gezin en welbevinden* levert een zeer waardevolle bijdrage tot de onderwijs- en gezinssociologie. Het boek rapporteert over een groots opgezet onderzoek uitgevoerd in verscheidene scholen in Vlaanderen. Na een woord vooraf en een algemene inleiding wordt dit onderzoek uiteengezet in zeven goed leesbare hoofdstukken. In bijlage zijn een exemplaar van de gebruikte leerlingen- en directievragenlijst te vinden. Na de uitgebreide literatuurlijst is er een gecombineerd namen- en zakenregister.

Kernvraag van het onderzoek aan de basis van dit boek is of er een relatie bestaat tussen het welbevinden van kinderen en de aard van de school die ze bezoeken. Bij het beantwoorden van die vraag wordt er terecht sterk rekening gehouden met het geslacht en de gezinsachtergrond van de betrokken kinderen.

De kinderen die bestudeerd werden zijn allemaal zesdeklassers. Een totaal van 3116 jongens en meisjes, waarvan 2600 of 83,4% geboren werden in 1978, namen aan het onderzoek deel. De verzameling van de basisgegevens gebeurde d.m.v. een lange vragenlijst die door de kinderen in de school ingevuld werd. Zowel de vorm als de

inhoud van de vragen was sterk gevarieerd. Bedoeling ervan was om zoveel mogelijk informatie te vergaren over de subjectieve houding van de respondenten vis-à-vis zichzelf en hun school- en gezinsomgeving.

De analyses zijn vooral geconcentreerd op de antwoorden van de respondenten op de leerlingenvragenlijst. De directies van de verschillende scholen kregen ook een vragenlijst in te vullen, maar antwoorden hierop werden slechts in de analyse betrokken voorzover ze konden bijdragen tot een beter begrip van de gegevens verkregen op basis van de leerlingenvragenlijst.

De leerlingenvragenlijst vormt dus het centrale datapunt in het gehele onderzoek, en het is daarom geen overbodige luxe er even bij stil te staan. Zoals gezegd is de lijst zeer lang. Ze bestaat uit 22 vragen of te beoordelen uitspraken en beslaat 13 bladzijden in het boek (vraag 17 ontbreekt echter in de bijlage achteraan). Veel vragen of te beoordelen uitspraken bestaan uit dikwijls erg veel onderdelen (zo bestaan vragen 16 en 22 elk uit 22 te beoordelen uitspraken). De lengte van de vragenlijst lijkt me op zich al een mogelijk probleem doordat de aandacht vanaf ongeveer het midden van de vragenlijst (na een half uur) wel zal verslapt zijn. Er is dan ook misschien door veel respondenten door vermoeidheid gewoon met de pet gegooid naar de antwoorden op de tweede helft van de vragenlijst.

De vragen die peilen naar het niveau van het gevoel van welbevinden zijn uit de aard der zaak erg persoonlijk en dikwijls zeer indringend (bijvoorbeeld item 21.3 : "Soms denk ik dat ik nergens goed voor ben en helemaal niet deug"). Men kan er niet zomaar van uitgaan dat elf- of twaalfjarigen bij het evalueren van zulke uitspraken naar waarheid gaan antwoorden. Zij kunnen bijvoorbeeld best denken dat niemand daar iets mee te maken heeft. Ook kan men bij antwoorden op vragen die te maken hebben met de gezinstoestand (bijvoorbeeld item 16.21 : "Mijn ouders maken ruzie over allerlei onnozelheden") veronderstellen dat kinderen onbewust de zaken mooier zullen voorstellen dan ze in feite zijn. Tenslotte is er dan nog de kwestie van de puur formele complexiteit van sommige vragen en hun responsmogelijkheden. Vooral bij vragen 19, 21 en 22 (respectievelijk met 12, 12 en 22 onderdelen) is de kans groot dat er simpelweg door verwarring subjectief foutieve antwoorden gegeven werden. Deze vragen wijken af van de andere doordat er een cirkeltje rond één van 5 afgekorte mogelijkheden moest geplaatst worden (VA A O NA ANA). De afkortingen werden slechts éénmaal bovenaan vraag 19 uitgelegd, en bij vragen 21 en 22 moest men terug gaan kijken bij vraag 19 wat de afkortingen nu weer betekenden. Er moest dus met cross-referentie gewerkt worden en tegelijkertijd aan de inhoud van de vraag gedacht worden. Tevens stonden deze cognitief moeilijke vragen op het einde van de lijst, wanneer vermoeidheid en verminderde concentratie waarschijnlijk reeds een grote rol speelden. Bij andere vragen moest er simpelweg een kruisje gezet worden naast een vol woord waarbij er 2, 3 of 4 antwoordmogelijkheden waren (bijvoorbeeld item 20.9 : "Voel je je gelukkig ? nooit - soms - heel vaak").

Men kan zich dus vragen stellen bij de betrouwbaarheid van de gegevens verkregen d.m.v. de leerlingenvragenlijst. Die betrouwbaarheid had kunnen verhoogd worden door het modificeren van de vragenlijst zelf, maar misschien ook door het bevragen van de ouders van de respondenten en van de klasseleerkracht. In die bevraging zou dan gepeild kunnen worden naar de algehele indruk van een bepaalde respondent in termen van opgewektheid, sociale betrokkenheid, en andere gedragsuitingen die als maat zouden kunnen dienen voor het inschatten van het niveau van welbevinden van een bepaald persoon. Men zou er dan van kunnen uitgaan dat alleen in die gevallen waar er een hoge correlatie is tussen enerzijds de subjectieve aangave van welbevinden door het kind en anderzijds de opinie hierover door mensen die zeer vertrouwd zijn met het kind sprake kan zijn van een betrouwbaar gegevensbestand.

Gaat men ervan uit dat de gegevens zoals zij nu ter tafel liggen ook daadwerkelijk aangeven wat de bevroegde kinderen subjectief ervaren, dan wijzen de analyses in grote lijnen het volgende uit: jongens en meisjes reageren al van in het basisonderwijs verschillend op sommige identieke omgevingsfactoren. Zo bijvoorbeeld voelen jongens veel meer dan meisjes dat ze hun omgeving onder controle hebben als hun moeder een beroep uitoefent (p. 76). Voor allebei de geslachten geldt echter zeer sterk dat het sociale milieu waarin het kind opgroeit van belang is voor de ontwikkeling van gevoelens als zelfwaardering, omgevingsbeheersing en faalangst (p. 75). Kinderen uit relatief lage sociaal-economische middens zijn hier duidelijk benadeeld. Schoolgrootte op zich daarentegen heeft helemaal niet zo'n groot effect op algeheel welbevinden als men vroeger soms gedacht heeft, alhoewel er wel een effect is op sommige dimensies ervan (p. 85). Een schoolfactor die echter wel degelijk van belang lijkt te zijn is het geslacht van de leerkrachten (p. 102-3). Of de leerlingenpopulatie gemengd is of niet lijkt echter geen grote rol te spelen wat betreft het gevoel van welbevinden bij de leerlingen (p. 101-2). Wat betreft de rol van de inrichtende macht van de school die een kind bezoekt zijn er geen eenduidige conclusies te trekken vermits er dikwijls een onderlinge complexe samenhang is tussen inrichtende macht, schoolgrootte, sociale herkomst van de leerlingen, en mate van verstedelijking. Indirect speelt het onderwijsnet waartoe een school behoort echter wel een rol bij het tot stand komen van welbevinden.

In de vorige paragraaf heb ik een kleine poging ondernomen om de belangrijkste resultaten van het onderzoek zoals voorgesteld in het boek op een rijtje te zetten. Dit is het enige punt van kritiek dat ik op het boek als boek heb, namelijk dat een duidelijke, samenvattende conclusie feitelijk ontbreekt. Buiten een aantal interessante slotbeschouwingen ook over nieuwe materie beperkt de auteur zich in zijn laatste hoofdstuk tot een verwijzing naar de gedetailleerde besluiten die te vinden zijn op het einde van de drie vorige hoofdstukken. Dit is jammer, temeer omdat de

materie zo complex is en de interdependentie van velerlei factoren her en der in de tekst aangewezen staan, en de verwachting bij de lezer ontstaat dat al die met elkaar gerelateerde punten op het einde alsnog samengebracht zullen worden. Misschien een suggestie voor een tijdschriftartikel ?

Het boek *School, gezin en welbevinden* is zeer boeiende lectuur waarin nogmaals tot uiting komt dat het gezin een zeer belangrijke basis vormt voor de schoolervaringen van het opgroeiende kind. Het is alleen als de cruciale factoren die een invloed uitoefenen op de schoolse en dus ook maatschappelijke ontwikkeling van kinderen gekend zijn dat eventuele compensatieprogramma's en andere pedagogisch gerichte ondersteuningsactiviteiten ontwikkeld kunnen worden. *School, gezin en welbevinden* vormt mede door zijn evenwichtigheid en doordachtheid een belangrijke bijdrage tot onze kennis van deze cruciale factoren.

Annick De Houwer

Deleecq, Herman, *De architectuur van de welwaartsstaat*. Leuven : Acco, 1992.

Opzet en doel van dit boek is het verschaffen van inzicht in het fenomeen "welwaartsstaat" en de mechanismen die haar ontwikkeling kunnen bevorderen of belemmeren.

Deleecq beschrijft het ontstaan, de vorming en de crisis van de welwaartsstaat. Uit zijn analyse blijkt dat dit samenlevingsmodel historisch en geografisch gegroeid is, zonder dat er een objectief, wetenschappelijk bestudeerd sociaal-economisch beleidsplan aan de basis lag. Toch is het verworpen tot een model, een vooraanstaand voorbeeld voor Europa en de wereld, als een hoogstaande vorm van ordening van de samenleving.

De fundamentele principes en kenmerken van dit systeem worden duidelijk uiteengezet. De rode draad doorheen het boek is de aandacht voor de rol van arbeid en economische groei. Zij vormen de basis voor het tot stand brengen en het in stand houden van het sociale zekerheidssysteem, het herverdelingsmechanisme bij uitstek in onze welvaartsmaatschappij. Ook de rol van werkgevers- en werknemersorganisaties in de besluitvorming en het belang van de economische wereld mag men niet uit het oog verliezen. Ze hebben een weerslag op de werkgelegenheid, de werkloosheid en het welvaartspeil, die op hun beurt weer onze samenlevingsvorm kunnen ondersteunen of ondermijnen.

Onze welvaartsstaat wordt eveneens gekenmerkt door een specifieke besluitvorming: de combinatie van een parlementaire democratie met de organisatie van sociaal overleg, waarbij actoren uit verschillende deelsystemen beleidsverantwoordelijkheid dragen.

Daarnaast wordt ook een belangrijk deel van het werk gewijd aan de (her)verdelende en marktcorrigerende taak van de overheid: de werking van de fiscaliteit en de sociale zekerheid op basis van het solidariteitsprincipe. Er wordt een overzicht gegeven van het sociaal beleid als samenraapsel van een aantal specifieke beleidsterreinen, waaronder de sectoren van welzijns- en gezondheidszorg, sociale huisvesting en onderwijs, sociale zekerheid.

Wanneer de auteur vervolgens de invloed van grote demografische verschuivingen en economische schommelingen op het geheel toelicht, wordt het de lezer snel duidelijk: momenteel kraakt het systeem.

Deleek beperkt zich echter niet tot een zuivere beschrijving van het systeem maar geeft ook een analyse van de resultaten of de output. Dit gebeurt aan de hand van de bundeling van interessante macro-economische gegevens en cijfermateriaal. Zo stelt hij vast dat de problematiek van de armoede ook in deze welvarende maatschappij steeds is blijven bestaan. Wanneer je de feitelijke verdeling van de sociale voorzieningen bekijkt, zie je het Matteüseffect optreden. Het sociaal beleid houdt blijkbaar te weinig rekening met de sociaal-culturele verschillen in de bevolking, die leiden tot een differentiële participatie. De gebruikname en het daaruitvolgende voordeel, dat individuen van lagere sociale afkomst halen uit de sociale voorzieningen, is steeds kleiner dan dat van hogere inkomenscategorieën. Dit verklaart de relatieve ondoelmatigheid van de universele sociale uitgaven, die de auteur bekritiseert maar tegelijkertijd ook als onvermijdelijk beschouwt.

Dit boek werd geschreven vanuit een fundamenteel respect en positieve waardering voor de werking en uitbouw van dit democratisch functionerend systeem. Als een vooraanstaand sociaal-wetenschapper, overstijgt Deleek de juridische en economische invalshoeken. Naast de aanreiking van originele denkkaders, is het één van zijn verdiensten dat hij erin slaagt om macro-analyses en allesomvattende overzichten te bieden in begrijpelijke vorm en taal. Maar misschien zou het de informatieverwerking bij de lezer vergemakkelijken, indien aan het geheel ook enkele samenvattende delen of besluiten werden toegevoegd.

Het boek is een aanrader als algemene handleiding en naslagwerk voor de Belgische burger en een basiscursus voor studenten in menswetenschappen.

Diekstra, R.F.W., (red.), *Jeugd in ontwikkeling. Wetenschappelijke inzichten en overheidsbeleid*. Den Haag : Sdu Uitgeverij Koninginnegracht, 1992. In het kader van het werkprogramma van de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (WRR).

Deze vormelijk verzorgde uitgave is eigenlijk een bundeling van zeven zelfstandige bijdragen voorafgegaan door een inleiding en afgerond met een slotbeschouwing. Deze laatste lijn is trouwens bij de meeste bijdragen aanwezig, het gaat dan ook om een beleidsrapport. De nadruk ligt duidelijk op psychologische en pedagogische problematiek waarbij vooral veel aandacht besteed wordt aan theorie en beleidsaanbeveling. Algemeen dient tevens gesignaleerd dat de term "jeugd" in de titel wel zeer breed geïnterpreteerd werd. Er wordt zeer veel aandacht besteed aan kinderen, de bestudeerde groep gaat van 0 tot 25 jarigen. Dit samen met het feit dat er negen verschillende auteurs bij het boek betrokken waren zorgt voor een resultaat dat sterker bij een reader dan wel een boek aanleunt. Vermeldenswaard is het feit dat de redactie veel aandacht besteedde aan een goede en overzichtelijke structuur van het boek in het algemeen en van elke bijdrage afzonderlijk.

Van bij het begin wordt duidelijk dat de nadruk zal liggen op de probleemgeladenheid van het "jong-zijn". De term 'bedreiging' wordt in al haar varianten regelmatig in het boek gehanteerd. De ongunstige situatie en het problematisch karakter van de Nederlandse jeugd wordt via diverse invalshoeken benaderd, vooral risicogedrag (alcohol, drugs, roken...) is een constante. In een eerste bijdrage behandelt de redacteur zelf de problematiek van de opvoedingsverantwoordelijkheid en geeft hij een overzicht van enkele (sociale) indicatoren. Er is echter een discrepantie tussen de voorzichtigheid waarmee de auteur algemene indexen hanteert en de soms te weinig kritische houding tegenover de meer specifieke gegevens. Positief is zeker de aandacht voor zowel theorie, onderzoeksgegevens als beleid.

In een tweede bijdrage wordt door J.L. van den Brande de lichamelijke ontwikkeling van nul tot zeventien jarigen besproken. Deze bijdrage biedt korte overzichtelijke achtergrondinformatie voor niet-medici - alhoewel het gebruik van sommige vaktermen soms duidelijkheid in de weg staat - over de (problemen bij) fysische ontwikkeling van bevruchte eicel tot adolescent. Tevens geeft de auteur diverse aanbevelingen voor onderzoek en beleid.

De volgende bijdrage maakt vanuit ontwikkelingspsychologische hoek een rondgang langsheen aspecten van kinderwelzijn in Nederland. Er worden diverse beleidsaanbevelingen gedaan ter verbetering van de leefomgevingskwaliteit van het kind en toekomstige onderzoeksthema's worden gepresenteerd. De auteur schetst meer dan eens de complexiteit van validering, de grote hoeveelheid open vragen en de vruchtbaarheid van aandacht voor andere wetenschappelijke disciplines ter verrijking en nuance. Soms is er echter wel enige tegenspraak binnen het artikel (m.b.t. de effec-

ten van televisie) en richt de auteur zich iets te dikwijls naar een status-quo binnen de samenleving (bijvoorbeeld m.b.t. geslachtsrollen).

Een vierde bijdrage is getiteld: "De adolescentie: biologische, psychologische en sociale aspecten". De redacteur is hier opnieuw aan het woord. De auteur beoogt in deze bijdrage interdisciplinariteit en eenzijdigheid wordt terecht geschuwd. Vanuit een goede theoretische bijdrage worden probleem- en risico- gedrag en -omgevingen van jongeren opnieuw benadrukt, voornamelijk bij 12 tot 18-jarigen. Vanuit de probleemanalyse wordt uitdrukkelijk aandacht besteed aan enkele types interventiestrategieën. Uit slechts fragmentarisch en onvolledig onderzoek worden soms toch wel verregaande conclusies getrokken. De vraag is of het soms anders kan? Dit doet niets af aan de algemene positieve beoordeling van de bijdrage, echt lezenswaard.

De volgende bijdrage door P.G. Heymans (Moraliteit: competenties en ontwikkelingstaken) stelt de moraliteit in het centrum van de probleemstelling. Gezien de kindertijd als zeer belangrijk ervaren wordt voor de morele ontwikkeling ligt ook in deze bijdrage de nadruk op kinderen. Ook hier is er ruime aandacht voor interventiemogelijkheden van institutionele kaders (scholing, arbeidswereld, media). Een toekomstvisie en beleidsaanbevelingen zijn eveneens aanwezig.

De zesde bijdrage in de bundel kreeg de titel 'Onderwijs en ontwikkeling' (P.R.J. Simons). Ook in deze bijdrage worden vooral psychologische kaders gehanteerd om het onderwijsvraagstuk aan te pakken. Daarbij wordt vooral aandacht besteed aan de microvragen zoals overdracht van cognitieve vaardigheden, zelfstandig leervermogen en motivationele aspecten.

De zevende bijdrage richt zich specifiek op preventieve brede (geïntegreerde) interventies m.b.t. het kind- en jeugdwerk (N. van Oudenhoven). De auteur wijst op de nood aan en het gebruik van projectevaluaties voor en uit binnen en buitenland. De auteur pleit ook voor een meer open en probleemgerichte aanpak i.p.v. een gestandaardiseerde modelaanpak.

In een afsluitende reeks slotbeschouwingen herhalen de auteurs enkele belangrijke conclusies, worden er verdere beleidsaanbevelingen geformuleerd en presenteren ze een voorstel om te komen tot een nationaal centrum van de jeugd.

Het boek is goed voor iemand die een zicht wil krijgen op een vooral niet-sociologische invalshoek van het kind- en jeugdgedrag. Er worden herhaaldelijk ideeën aangereikt voor een meer interdisciplinaire aanpak, zeker in het slotstuk. Het boek is alles bij elkaar genomen een goed voorbeeld van beleidsaanbevelende rapportering die niet steeds dient gebaseerd te worden op alweer nieuwe gegevensverzameling. Theorie, onderzoek en beleid lopen als een rode draad doorheen vrijwel alle bijdragen. Een volgend centraal kenmerk van de bijdragen is de sterke nadruk op de problematiek van de Nederlandse kinderen en jongeren. Men kan deze Nederlandse onderzoekers zeker geen chauvinisme verwijten m.b.t. de goede positie van het

Nederlandse jeugdwelzijn op wereldschaal! (waarschijnlijk werd die juist bereikt door kritische reflexie en weigering van zelfingenomenheid). Wel dient opgemerkt dat er door sommige auteurs soms minder zorgvuldig en weinig kritisch gewerkt wordt met onderzoeksresultaten

P.S. Het voortdurend gebruik in het boek van het woord 'suicide' terwijl voor dit fenomeen een helder en duidelijk Nederlands woord bestaat (ZELFDODING) lijkt mij ongewenst en enigszins aanstellerig.

Hans Waege

Dumon, W., *National Family Policies in EC-countries in 1991*. Vol. 1 + 2. Brussel : European Observatory on National Family Policies, 1992.

Tijdens de jongste decennia hebben de landen van de Europese Gemeenschap een echte omwenteling meegemaakt in de samenstelling van de huishoudens. Die vrij ingrijpende veranderingen zowel op puur demografisch vlak (vruchtbaarheids- en sterftcijfers, ...) als op sociologisch vlak eisen een snellere aanpassing van het beleid zowel nationaal als Europees. De beslissing van de Commissie van de Europese Gemeenschap om een observatorium in het leven te roepen dat ondermeer een jaarlijkse inventarisatie opmaakt van de familiale politiek in de verschillende Europese landen drong zich dan ook op.

Zowel voor beleids mensen als voor onderzoekers is het jaarverslag van het Europees Observatorium een bijzonder handig instrument om snel een overzicht te krijgen van het beleid in de verschillende lidstaten dat van invloed is op het reilen en zeilen van de huishoudens. In het jaarverslag komt vooral en vrijwel uitsluitend de expliciete gezinspolitiek aan bod. Het spreekt echter vanzelf dat bepaalde beslissingen die niet direct vanuit gezinspolitieke overwegingen worden genomen ook impliciet een belangrijke weerslag kunnen hebben op de huishoudensvorming. In het jaarverslag komt dit aspect nauwelijks aan bod wat jammer is gezien sommige beleidsmaatregelen soms een beslissende invloed kunnen hebben op de richting en de snelheid van de huishoudensvorming. Het inschatten van dit soort elementen kan precies van grote waarde zijn voor onderzoekers die niet met het betreffende land vertrouwd zijn en b.v. een vergelijkende studie willen opzetten. In een afzonderlijk hoofdstuk wordt in die zin wel het woningenbehoeftebeleid aangepakt ("The family dimension of housing policy") maar persoonlijk ervaar ik het toch als een gemis dat er naast een aantal welomschreven domeinen van gezinspolitiek (fiscaliteit, kinderbijslagen, kinderopvang, ...) geen plaats is voor een inventarisatie van algemene beleidsmaatregelen of voor bijvoorbeeld elementen van economisch conjuncturele aard die de

huishoudensvorming in belangrijke mate kunnen beïnvloeden. In de algemene inleiding per land gaan sommige auteurs wel in die richting maar dit is volkomen afhankelijk van de eigen keuze. De kwaliteit van elke bijdrage per lidstaat wordt bepaald door de auteur. De aanpak is hierbij voor bepaalde landen soms eenzijdig op enkele deelaspecten geconcentreerd en laat belangrijke elementen totaal buiten beschouwing. Ter illustratie: terwijl de Italiaanse bijdrage uitvoerig ingaat op de problemen van armoede bij de huishoudens wordt in de Britse bijdrage met geen woord over dit probleem gerept, alsof de Thatcherjaren geen spoor hebben nagelaten ook in de huishoudens.

We zijn er ons echter van bewust dat dergelijke onderneming een titanenwerk is dat om voortdurende bijsturing vraagt. Onze bedenkingen doen dan ook geen enkele afbreuk aan een boek dat zeer waardevol kan zijn voor veel onderzoekers en beleidsmensen. Men krijgt snel en goed een overzichtelijk beeld van de gezinspolitiek in de verschillende lidstaten. Vergelijkende tabellen en samenvattende artikels geven per topic de grote lijnen aan en de recente evoluties binnen de Europese Gemeenschap.

Voor bestellingen kan men terecht bij:
European Observatory on National Family Policies
c/o Sociologisch Onderzoeksinstituut
Tanja Nuelant
E. Van Evenstraat 2C
3000 Leuven

Patrick Deboosere

Glebbeck, Arie C., *Perspectieven op loopbanen*. Assen: Van Gorcum, 1993.

'Perspectieven op loopbanen' is Glebbeeks doctoraatsthesis. Dit is belangrijk omdat de schrijver heeft moeten bewijzen dat hij theorie kan lezen en ook hoogtechnologische analyses aankan. Voor het boek is het spijtig, het obligaats theoretisch kader vooraf is zeer schematisch gebleven en de analyses zijn niet altijd tot op de bodem uitgewerkt.

Perspectieven op loopbanen is uiteindelijk slechts één perspectief geworden. De loopbaananalyses moeten uiteindelijk leiden tot het bewijzen van de (wat aangepaste) segmenteringstheorie. Theoretisch wordt het bestaan van arbeidsmarktsegmenten opgehangen aan één empirisch feit nl. dat er 'efficiency wages' uitbetaald worden.

Dit zijn lonen die hoger liggen dan de marktprijs, werkgevers pogen op die manier hun personeel maximaal te laten renderen. Dit zet natuurlijk een hele cascade van effecten in werking. De 'equalizing differences' houden op te bestaan en uiteindelijk komt er dus selectie vanuit de vraagzijde en bijgevolg segmentering. Op de keeper beschouwd is dat natuurlijk allemaal wel mogelijk maar de vraag is eigenlijk wat zijn segmenten, hoe worden die vastgesteld of blijven we werken met de ideaaltypische primaire en secundaire arbeidsmarkt. De auteur kiest voor het oplossen van de vragen en weg te raken uit de ideaaltypenredeneringen. Dit lukt een beetje in hoofdstuk acht. In de zes hoofdstukken die ons hiervan scheiden worden een aantal methodologische problemen aangepakt, hoofdstuk drie en vier, en worden loopbanen langs verschillende methodieken bekeken. In hoofdstuk vijf worden lisrel modellen geschat waarbij de loopbaan echter gereduceerd wordt tot de beroepen die de respondenten hadden op de (twee) bevragingsmomenten. In hoofdstuk zes worden loopbanen gereduceerd tot een aantal geaggregeerde variabelen zoals het aantal vrijwillige overgangen en patronen zoals grillig dalend, constant dalend enz. In het hoofdstuk over bedrijfssegmenten en arbeidsmarktmobiliteit (7) worden de respondenten ingedeeld in vier groepen, zij die niet van beroep en niet van werkgever zijn veranderd, zij die wel van beroep en niet van werkgever zijn veranderd enz. In hoofdstuk acht wordt dan uiteindelijk de markt ingedeeld in segmenten. Dit gebeurt via de vierdeling uit hoofdstuk zeven. De auteur bekomt dat in bepaalde sectoren meer wisselingen van beroep voorkomen, in andere meer wisselingen van werkgever. De auteur gebruikt hiervoor niet meer zijn longitudinale data (OSA-panel) maar een uit verschillende databanken samengestelde cross-sectie, zodat het verband met loopbanen een beetje wazig wordt.

Dit is een boek voor mensen die de literatuur over arbeidsmarktsegmentatie volgen. Het is geen goede beschrijving, laat staan analyse, van loopbanen. Om maar één voorbeeld te geven, er wordt nergens in het boek rekening gehouden met periodes van werkloosheid, de duur ervan en de weerslag op de verdere loopbaan.

In Nederland is het de gewoonte dat een doctoraat gepubliceerd wordt. Een doctoraat, ook dit, is echter voor ingewijden, een boek is daarentegen een medium voor een breed publiek. Het lijkt me beter de twee wat gescheiden te houden.

Koen Pelleriaux

Gowricharn, Ruben, *Tegen beter weten in. Een essay over de economie en de sociologie van de 'onderklasse'*. Leuven/Apeldoorn : Garant, 1992.

Dat sociaalwetenschappelijke kennis net zozeer onderhevig is aan culturele invloeden dan alledaagse kennisvormen, behoort sinds geruime tijd tot de verworven inzichten van de wetenschaps- en kennissociologie. Desalniettemin lijkt de auteur het nodig te achten ditzelfde inzicht nogmaals vanonder het stof te halen. De ergeris van Gowricharn richt zich met name tegen het feit dat **andere** sociologen en economen nog steeds universalistische pretenties blijken te huldigen die grote beperkingen opleggen aan het kenproces en bijgevolg vraagtekens plaatsen bij vele, vaak beleidsondersteunende onderzoeken.

Na een ietwat verkrampde analyse van het rationalistische mensbeeld dat ten grondslag ligt aan sociaalwetenschappelijke studies van de Nederlandse 'onderklasse' (langdurig werklozen, nieuwe armen en migranten), pleit de auteur voor een grotere bescheidenheid aan de kant van de onderzoekers. Gedreven door de wil te conformeren aan de - volgens Gowricharn nog steeds vigerende - positivistische wetenschapsideologie, worden in sociaalwetenschappelijke studies subjectieve ervaringen 'tegen beter weten in' weggeconstrueerd. In reflexief-sociologische geest wil de auteur dezelfde onderzoekers dwingen tot een kritische reflectie op de eigen culturele achtergrond en de wijze waarop deze doorwerkt in hun wetenschappelijke activiteit. Hoe lovenswaardig dergelijk project ook moge zijn, toch kan dit m.i. enkel geloofwaardigheid genieten als dit niet uitsluitend wordt opgelegd aan **anderen**, maar eveneens als uitgangspunt dient voor een analyse van de **eigen** sociaalwetenschappelijke constructiearbeid. Waar dit laatste te weinig gebeurt, dreigt het betoog van de auteur deze geloofwaardigheid inderdaad te verliezen...

Dirk Maetens

Koch, K., *Over Staat en Statenvorming*. Proefschrift. DSWO-Press / Rijksuniversiteit Leiden, 1993.

Koen Koch is, net als een auteur als Bart Tromp, een vertegenwoordiger van de 'no nonsense'-school in de Nederlandse politieke en sociale wetenschappen. Net als Tromp is Koch begenadigd met een scherpe pen, een heldere geest en het bewonderenswaardige vermogen om zich niet te laten inpakken door wat op een bepaald moment binnen intellectuele en academische middens doorgaat voor vanzelfsprekend. Koch publiceert zowel in vakbladen als voor een ruimer publiek. De waaier van onderwerpen die hij daarbij bestrijkt is zeer breed. Koch heeft recent een aantal

artikelen die hij eerder publiceerde over staat en statenvorming gebundeld en als proefschrift verdedigd aan de Rijksuniversiteit Leiden. Voor wie Kochs werk kent, staat in dit boek dan ook niets nieuws. Voor wie daar niet mee vertrouwd is, vormt deze bundel een uiterst geschikte kennismaking.

In *Over Staat en Statenvorming* staan stukken over het onvermogen van de marxistische staatstheorie, over het neo-realisme in de theorie van de internationale betrekkingen, over de om de zoveel tijd met veel poeha aangekondigde "paradigmastrijd" in diezelfde discipline, over het herlevend nationalisme, over de rol die tuchthuizen in het proces van staatsvorming hebben gespeeld en over de toekomst van het Nederlands buitenlands beleid. Deze hoofdstukken worden aan elkaar geschreven in een inleidend stuk, waarin een theoretisch en historisch perspectief op het proces van statenvorming wordt geschetst. In dat inleidende stuk plaatste Koch de nodige sceptische bemerkingen bij de recente "bringing the state back in"-literatuur en geeft hij tegelijkertijd de lijnen aan via dewelke toekomstig politiek-sociologisch onderzoek met betrekking tot staat en statenvorming kan verlopen. Een zeer lezenswaardig boek, ook voor de lezer die op zoek is naar een kader om de nieuwe internationale politieke verhoudingen te analyseren.

Patrick Stouthuysen

Luyten, D., *OCMW en armenzorg. Een sociologische studie van de sociale grenzen van het recht op bijstand*. Leuven : SOI/K.U.Leuven (Nieuwe reeks van doctoraten in de Sociale Wetenschappen nr. 11), 1993.

De wet op het bestaansminimum kwam tot stand in 1974, de wet op de Openbare Centra voor Maatschappelijk Welzijn in 1976. Toch is er bijna 20 jaar na de invoering van het bestaansminimum nog steeds een schrijnend gebrek aan ambtelijke statistieken over de bestaansminimumtrekkers. Alleen al om de ontwikkelingen rond het bestaansminimum te volgen blijft wetenschappelijk onderzoek noodzakelijk, maar zeker om deze evoluties grondiger te analyseren.

Het doctoraat van Dirk Luyten is de meest recente en gedetailleerde studie van het recht op bijstand, zoals dat in de jaren '70 werd geïnstitutionaliseerd. Centraal in het boek is de vraag hoe de overheid dit recht op bijstand heeft opgevuld in de afgelopen twee decennia. Met andere woorden : hoe evolueerde de wetgeving en hoe werd deze toegepast ? Als algemene hypothese stelt Luyten dat de wettelijke garantieformule in belangrijke mate begrensd wordt door de sociale context waarin het overheidsbeleid is opgenomen.

Het boek valt uiteen in drie deelonderzoeken naar beleidsinterventies op macro-, meso- en microniveau. In de analyse op **macro-niveau** komt de ontwikkeling van de wet- en regelgeving van de bijstandsprogramma's aan bod. Luyten constateert dat de stijging van de bijstandsbedragen gepaard ging met de neiging om de voorwaarden van toekenning te verstrengen. Er is een verschuiving van passieve naar actieve bijstand. Dit komt tot uiting in de groeiende aandacht voor de herinschakeling van behoeftigen, via (sociale) tewerkstelling, opleiding en vorming. De contractformule voor jongeren zoals die in de recente wet Onkelinx werd opgenomen is hiervan het voorlopig eindpunt.

Belangrijk is hier ook de (vast)stelling van Luyten dat er in de OCMW-wetgeving geen verschuiving plaatsvond van een individueel armoedemodel naar een maatschappelijk armoedemodel, eerder integendeel. De schuld van de armoede wordt nog te vaak bij de arme zelf gelegd.

Op **meso-niveau** werd het gebruik van steunnormen bij de Vlaamse OCMW's onderzocht. Naast het bestaansminimum hebben OCMW's de mogelijkheid om aanvullende steun toe te kennen. De OCMW's hebben hier een grote autonomie, wat leidt tot grote verschillen tussen OCMW's in de steunverlening: cliënten met eenzelfde profiel krijgen in de ene gemeente geen frank steun, in de andere wel.

Steeds meer OCMW's zijn in de jaren '80 één of andere vorm van steunnormen gaan toepassen. Bij die normen gaat vaak weinig aandacht naar de behoefte van de betrokkenen. Vaak wordt de hoogte van de uitkering eerder pragmatisch vastgelegd, bepaald door motieven als de beschikbare middelen, de magie van ronde getallen of het handhaven van een marge ten opzichte van andere uitkeringen.

Bij de analyse op **micro-niveau** werd het sociaal proces onderzocht dat de toekenning van de bijstand door de OCMW-raad voorafgaat. Luyten stelt vast dat verschillende deelrationaliteiten de doelstellingen van de oorspronkelijke bijstandswetgeving doorkruisen. Het gevolg is dat niet alle armen gelijk zijn voor het OCMW. Zelfs binnen de hulpverlening vinden uitsluitingsprocessen plaats. Vooral arbeidsgeschiktheid wordt als selectie criterium gebruikt, waarbij arbeidsongeschikten hogere steunbedragen ontvangen.

De OCMW-wet, die de aanvullende steun regelt, maakt geen opdeling op basis van arbeidsgeschiktheid, maar in de praktijk gebeurt dit dus wel. De OCMW's sluiten zo nog steeds aan bij de eeuwenlange traditie waarbij arbeidsgeschiktheid een centraal onderscheidingscriterium voor "goede" en "slechte" armen is geweest, de vernieuwende bijstandswetgeving uit de jaren '70 ten spijt.

Op de drie niveaus worden de sociale grenzen van nieuwe maatregelen inzake armoedebestrijding via het bestaansminimum of de aanvullende steun blootgelegd. Luyten illustreert hoe wetgeving en de achterliggende doelstellingen niet steeds terug te vinden zijn in de toepassing ervan.

Jammer is wel de stroeve taal van de auteur die sommigen zal afschrikken, waardoor het boek misschien niet het aantal lezers krijgt dat het verdient.

Dirk Geldof

Malfliet, Katlijn (red.), *De muur voorbij. Over systeemtransformatie in de Centraal- en Oosteuropese landen*. Leuven/Apeldoorn : Garant, 1992.

Katlijn Malfliet van het Leuvense Instituut voor Centraal- en Oosteuropese Studies heeft tien bijdragen over uiteenlopende aspecten van het post-communistische Europa gebundeld. Het opzet van het boek is bescheiden. Volgens Malfliet heeft het boek niet zozeer de pretentie een "hoogstaande wetenschappelijke analyse te geven van de systeemtransformatie, maar wel getuigenissen en interpretaties samen te brengen van hen die de situatie in Centraal- en Oost-Europa vanuit hun professionele belangstelling op de voet volgen" (p. 12). De meeste bijdragen (waarvan ik er slechts een paar zal bespreken), werden oorspronkelijk in het academiejaar 1991-'92 voor een lezingenreeks geschreven. Het optimisme over het democratisch reveil in Oost-Europa heeft toen al plaats gemaakt voor scepticisme m.b.t. het economisch succes van het transformatieproces en voor schrik voor nationalistische conflicten. De auteurs schilderen echter nog een al te donker beeld van de toekomst. Ze formuleren duidelijke antwoorden op de eerste problemen van het transformatieproces. Hun kritiek op de Westeuropese houding is eveneens in vrij positieve termen geformuleerd.

Christian Morel, directeur bij Alcatel Bell Belgium, legt uit dat de omvang van de telecommunicatiesector in de USSR voor zijn onderneming als doorslaggevende reden gold om daar vanaf het einde van de jaren '80 met grotere investeringsprojecten van wal te steken. De andere Oosteuropese landen leken hiervoor te klein. Hij bekritiseert het feit dat de EG een andere keuze gemaakt heeft. De EG zou zich al te zeer bekommeren om de Centraaleuropese landen, waarvan het economisch gewicht in de wereldeconomie nochtans veel geringer is. Interessant - in de mate dat het een onder bedrijfsleiders destijds heersend optimisme reflecteert -, is zijn visie op de toekomst van Oost-Duitsland. Morel beschouwt de Duitse politiek t.o.v. de nieuwe bondstaten en Oost-Europa in het algemeen als een 'huzarenstukje', en vanuit eco-

nomisch en financieel standpunt, eenvoudig "fenomenaal". Volgens hem wil Duitsland vandaag "afzien om ervoor te zorgen dat Oost-Europa er bovenop komt" (p. 42). De vraag die Jaap Kruithof als titel voor zijn bijdrage geformuleerd heeft - "Het marxisme-leninisme voorbij?" - is interessant. Zijn antwoord is het veel minder. Na een saai overzicht van de belangrijkste marxistische stromingen maakt Kruithof een aantal banale bedenkingen over de basisproblemen die het kapitalisme niet heeft kunnen oplossen, zoals natuurverloedering, armoede en politieke onderdrukking. De socialistische stroming zou hierop een antwoord moeten geven.

Frits Gorlé beschrijft de lange weg naar de rechtsstaat in de Sovjetunie. Zijn beschrijving van de onder Brezjnev gevoerde juridische discussies, die de sinds de glasnost doorgevoerde rechtshervormingen hebben voorbereid, is het lezen waard.

In zijn bijdrage over de etnische problemen op de Balkan beschouwt Raymond Detrez de heropleving van het nationalisme in Oost-Europa als een louter irrationeel fenomeen. Het fiasco van het communisme liet een ideologisch vacuüm en een minderwaardigheidsgevoel na, waarbij extremistische politici tegenwoordig het nationalisme als een soort bliksemafleider misbruiken (pp. 100-101).

Katlijn Malfliet onderzoekt enkele gevolgen van de systeemtransformatie in Centraal- en Oost-Europa op de Europese integratie. Zij komt tot de bevinding dat de eerste experimenten op het vlak van economische samenwerking tussen de landen in Oost-Europa erop wijzen dat er naast de Europese Gemeenschap eventueel ook andere structuren voor Europese economische samenwerking een kans maken.

Bruno Coppieters

Nagel, Bruno; Ben Schomakers (red.), *Levende Aandacht. Opstellen over 'beschouwelijk leven' aangeboden aan Cornelis Verhoeven*. Ambo : Baarn, 1993.

Het boek is een liber amicorum aangeboden aan Cornelis Verhoeven ter gelegenheid van zijn emeritaat aan de Universiteit van Amsterdam. Verhoeven bezette daar sinds tamelijk kort (1987) de leerstoel kennisleer en metafysica. Maar al lang voordien, nog als leraar klassieke talen aan het Jeroen Bosch College te Den Bosch, werd hij in Nederland en Vlaanderen zeer gewaardeerd om zijn talrijke, kristalheldere essays. Die handelen over uiteenlopende onderwerpen (zoals het vaderschap, pornografie, spieken, leedwezen, dialecttaal, om er maar enkele te noemen). Maar wat ook ter sprake komt, telkens blijkt zijn intiem, mijmerend omgaan met de dingen.

Diezelfde geest blijkt ook uit zijn liber amicorum, en dat is geen kleine verdienste. Aan de drieëntwintig auteurs (waaronder Otto Duintjer, Herman Berger, Ad Peperzak, Theo de Boer en Jacques De Visscher, de enige Vlaming in het gezelschap)

werd door de samenstellers gevraagd iets te schrijven over de zin en onzin, mogelijkheid of onmogelijkheid van een 'beschouwelijk leven'. Dat leverde een heterogene verzameling filosofische essays op, die handelen over onderwerpen gaande van het taoïsme en de Nikomacheïsche Ethiek van Aristoteles, over de idee van een binnenwereldse metafysica, 'het absurde bij Sartre' en 'contemplatief enthousiasme' tot Leonardo da Vinci als schrijver, Nietzsches voorwoorden bij ongeschreven boeken en het Brabants dialect. Het lijkt een allegaartje, maar bijna alle essays zijn geschreven met de geest van Verhoeven (die lijkt te bestaan uit een zeldzame combinatie van mijmerende invallen en gedegen wetenschappelijkheid) in het achterhoofd. En meer dan door de ietwat geforceerde poging van de samenstellers om de bijdragen te rubriceren, verkrijgt het boek hierdoor een verrassende samenhang.

Walter Weyns

Pasture, Patrick, *Kerk, politiek en sociale actie. De unieke positie van de christelijke arbeidersbeweging in België*. Leuven/Apeldoorn : Garant, 1992.

De auteur heeft als uitgangspunt de vraag gesteld : hoe komt het dat in België, en vooral in Vlaanderen, de christelijke arbeidersbeweging zulk een machtspositie heeft kunnen uitbouwen en bewaren ? Deze vraag impliceert in feite twee andere : waarom heeft in België, in tegenstelling tot vrijwel alle andere Europese landen, een confessioneel getint syndicalisme de bovenhand kunnen halen, en waarom heeft dit katholiek syndicalisme, in tegenstelling tot haar Franse en Nederlandse tegenhangers, haar identiteit niet verloren door ontzuilings- en deconfessionalisatie-tendensen ?

Door een studie van het beleid van de organisaties van de christelijke arbeidersbeweging probeert de auteur hierop een antwoord te geven. Hij behandelt de periode van 1944 tot 1973, waarin de christelijke arbeidersbeweging, na zich hersteld te hebben van de stormen van oorlog en bezetting, langzamerhand tot de sterkste arbeidersbeweging kon uitgroeien, een positie die in 1973 - het jaar van de oliecrisis en het einde van een tijdperk - bevestigd was en inderdaad sindsdien niet meer ernstig in vraag is gesteld.

Het boek volgt geen strikte chronologische lijn, maar behandelt een aantal thema's, die als krachtlijnen in de ACV-politiek opduiken, zoals sociale zekerheid en overleg-economie, de verhouding tot de christelijke zuil als geheel, de Vlaams-Waalse tegenstellingen binnen de arbeidersbeweging. Daarbij wordt vastgesteld, dat de centripetale tendens - behoud van eigenheid van een christelijke arbeidersbeweging, verbonden aan de CVP - uiteindelijk de centrifugale tendensen - communautaire

tegenstellingen, contacten met andere politieke bewegingen - heeft gedomineerd. Het resultaat is een voor West-Europa vrij unieke situatie : de dominantie van de arbeidersbeweging door een confessioneel getinte vakbeweging.

De factor, die volgens de auteur het succes van de christelijke arbeidersbeweging heeft bepaald, ligt in de autonome positie die deze binnen de christelijke zuil wist te verwerven, en in de soepele samenhang tussen de verschillende organisaties. De eerste factor maakte dat de christelijke arbeidersbeweging in België veel meer dan in Frankrijk en in Nederland een zelfstandig beleid kon voeren, waarin het belang van de organisatie en haar doelgroepen voorop stonden. In Nederland daarentegen domineerde het katholieke aspect (en de rechtstreekse inmenging van het episcopaat) de katholieke arbeidersbeweging zodanig, dat ze in de eerste plaats als een confessionele, dan pas als een arbeidersbeweging werd ervaren, wat als reactie sterke deconfessionalisatietendensen veroorzaakte. Ook in Frankrijk woog de clericale invloed zwaar door, wat tenslotte als reactie tot een breuk met de kerk leidde.

De situatie in België en vooral in Vlaanderen, waar de katholieke hegemonie lange tijd onbedreigd leek, gaf de christelijke arbeidersbeweging veel speelruimte, en liet haar ook toe pragmatisch de gevolgen van de deconfessionalisatie binnen de eigen rangen op te vangen. Vaak trad de leiding zelf op als animator van een voorzichtige deconfessionalisatie en aanpassing aan nieuwe tendensen, zelfs tegen het conservatisme van de basis in. Hierdoor slaagden de meeste organisaties erin de voeling met nieuwe, minder door de katholieke traditie getekende generaties te bewaren. De auteur geeft als overtuigend tegenvoorbeeld de KAJ, die door een te grote doctrinaire gestrengheid (de strijd tegen de verderfelijke rock 'n roll) daarentegen wel voeling met de nieuwe generaties verloor. Uiteindelijk kon de christelijke arbeidersbeweging de continuïteit van de zuil verzekeren door organisatorische boven ideologische motieven te laten primeren.

Dit boek, dat bovendien mits een zekere voorkennis over het onderwerp uitstekend leesbaar is, kan ongetwijfeld als basiswerk over de christelijke arbeidersbeweging gelden.

Toch blijft de lezer met een belangrijke vraag achter : in hoeverre is het succes van de christelijke arbeidersbeweging een gevolg van endogene factoren (wat impliciet de veronderstelling is), of veroorzaakt door exogene factoren ? In hoeverre is het succes van de christelijke arbeidersbeweging een gevolg van de zwakte van de socialistische vakbeweging ? Deze vraag kan, vanuit het methodologisch uitgangspunt van de auteur, natuurlijk niet beantwoord worden. Een onderzoek zoals dat van

C.J. Strikwerda ⁽¹⁾, dat aantoonde dat voor de Eerste Wereldoorlog de christelijke arbeidersbeweging zich een plaats kon veroveren, omdat de socialisten bepaalde arbeidersgroepen verwaarloosden, zou daarom een welkome aanvulling zijn van een boek dat hoe dan ook een basiswerk over het christelijk syndicalisme zal blijven.

Michel Huysseune

Rademaker, L., *Beknopte inleiding tot de sociologie : Karakteristiek, ontwikkeling en diversiteit*. Assen : Van Gorcum.

Zoals de titel al aangeeft betreft het hier een 'beknopte' inleiding in de sociologie. Op nauwelijks 70 bladzijden loodst Rademaker de lezer door o.a. de geschiedenis van de sociologie, de klassiekers (Marx, Durkheim, Weber) en de verschillende stromingen. Het overzicht van Rademaker is weliswaar helder voor de lezer met een sociologische achtergrond, maar te beknopt als inleiding. In die zin doet het denken aan een 'Sociologie voor Managers met weinig tijd'. In een paar uur kan de lezer een aantal begrippen en one-liners memoriseren, zodat hij kan meespreken over sociologie. Of dit leidt tot substantieve inzichten is te betwijfelen.

In de jaren '80 publiceerden Paul Jacobs en Erik Strieleman 'Het Grote Bluf Boek' (Parate kennis op topniveau over 25 modieuze gespreksonderwerpen) waarin namen, citaten en opmerkingen waren verzameld die de lezer in staat moesten stellen bluffers van repliek te dienen. 'Sociologie' behoort niet tot de trefwoorden in dit boek (wie schept nu op met sociologie?). Om een idee te geven van de stijl van het 'Bluf Boek' een citaat bij het lemma 'Freud': "kijk neer op Freud, noem hem 'niet-wetenschappelijk'. Geef wel toe 'dat hij heel wat heeft teweeggebracht', maar blijf erbij 'dat hij het belang van het seksuele schromelijk heeft overschat'. Zeg: 'Freud was tenslotte een Jood in Wenen' of: 'De man had nog af te rekenen met het Victoriaanse tijdperk'."

De beknoptheid van Rademakers inleiding leidt tot passages die in het 'Bluf Boek' geen slecht figuur zouden slaan. Of wat te denken van de volgende passage over Parsons: "(...) al mag Parsons dan indruk maken door zijn verfijnde ideeënsysteem, hij ontsnapt, zo formuleren zijn critici, niet aan de gevaren van tautologie en teleologie, terwijl belangrijke sociale verschijnselen als verandering, conflict, macht en afwijking door zijn benadering maar moeilijk kunnen worden geanalyseerd en door

⁽¹⁾ C.J. Strikwerda, *Urban Structure, Religion, and Language : Belgian Workers, 1880-1914*. Ann Arbor, 1986.

hem dan ook - zo stelt men apert foutief - worden verwaarloosd. En ook hij zou géén theorie presenteren, maar 'slechts' een taxonomie. En in zijn conceptie van een sociaal systeem, dat zichzelf reguleert en naar integratie, evenwicht en harmonie streeft, ontdekken tegenstanders normatieve elementen en een conservatieve ideologie..."

Rademaker is uiteraard geen onbekende auteur. We kennen hem als redacteur van o.a. de sociologische encyclopedie, hoofdfiguren uit de sociologie, sociologische grondbegrippen, sociale problemen, toegepaste sociologie, ... Een voortreffelijke reeks die jammer genoeg is stopgezet. Sociologie verkoopt slecht tegenwoordig. Het is dan ook weinig waarschijnlijk dat men met het debiteren van passages uit Rademakers inleiding veel succes zal oogsten op parties en recepties.

Ignace Glorieux

Rademaker, L., *Benaderingen van Collectief Protest. Overzicht, evaluatie en een bijdrage van de 'algemene sociologie'*. Proefschrift. Rijksuniversiteit Leiden, 1993.

Rademaker is hier te lande vooral bekend als de redacteur van de destijds als Aulapockets gepubliceerde *Hoofdfiguren uit de Sociologie, Sociologische Stromingen en Sociologische Encyclopedie*. De systematische, beschrijvende en inventariserende stijl van deze publikaties is ook kenmerkend voor Rademakers proefschrift *Benaderingen van Collectief Protest*. Rademaker geeft een overzicht van zes benaderingen van collectieve actie. Voor elk van deze benaderingen wordt bij wijze van voorbeeld één klassieke exemplarische studie besproken. Elk van deze benaderingen wordt beoordeeld aan de hand van vier criteria: conceptuele precisie, interne consistentie, empirische fundering, theoretische betekenis. In een evaluerend hoofdstuk worden de verschillende benaderingen ook vergeleken met betrekking tot de probleemvelden die ze bestrijken en de factoren die ze een belangrijke rol toeschrijven. Vervolgens wijdt Rademaker een hoofdstuk aan de zgn. "algemene sociologie". Op basis hiervan wordt dan nagegaan in welke mate de zes protestbenaderingen de sociologische klassiekers benutten, ze aansluiten bij theoretische stromingen en ze oog hebben voor een aantal kernthema's uit de sociologische literatuur.

Rademakers proefschrift is een gedroomd handboek voor wie een inleidende cursus over mobilisatie en collectieve actie wil doceren. Het boek is zeer helder geschreven, geeft massa's literatuurverwijzingen, is bijzonder toegankelijk en geeft de nodige aanzetten om bepaalde onderwerpen verder uit te diepen. Het zou dan ook wenselijk zijn dat een handelseditie van dit proefschrift op de markt komt. Of het boek

ook als proefschrift even geslaagd is, is een ander verhaal. De auteur beperkt zijn eigen bijdrage toch wel zeer nadrukkelijk tot het klasseren en inventariseren van benaderingen. Ook dat is natuurlijk verdienstelijk werk, maar van een dissertatie verwacht een lezer toch iets meer eigen inbreng. Rademaker gedraagt zich als een museumbeheerder die zich in alle bescheidenheid in de schaduw van de ontdekkingsreizigers ophoudt. Wat zij van hun verre reizen meebrengen, wordt door hem van een label voorzien en in de uitstalkasten geplaatst.

Dat Rademaker meer in zijn mars heeft is duidelijk. Soms breekt hij even uit het keurslijf dat hij zichzelf heeft opgelegd en maakt hij opmerkingen die zondermeer raak zijn. Bij Zijdervelds jeremiade over de overwoekering van de "substantiële rationaliteit" ("het vermogen om de werkelijkheid als een gestructureerde en dus begrijpelijke configuratie waar te nemen, te ervaren en te kennen") stelt hij, droogweg, de vraag hoe men zou kunnen vaststellen of de werkelijkheid als een 'gestructureerde en dus begrijpelijke configuratie' wordt 'waargenomen, ervaren en gekend'. Schitterend is ook de wijze waarop hij de vloer aanveegt met Alain Touraine, de meest overroepen socioloog aller tijden. Eerst geeft hij voorzichtig aan dat het werk van deze Parijse tafelspringer mogelijk enigszins ontoegankelijk en inconsistent is. Vervolgens laat hij enkele Touraine-adepten aan het woord die evenmin hun weg hebben gevonden in de woordenbrij, maar die zulks als een bewijs van diepgang presenteren. Dan concludeert Rademaker: "Ik vermoed - en hoop - dat een dergelijke vergoelijking slechts weinigen zal aanspreken". Rademaker is sterk in understatement, maar soms wenst de lezer dat hij wat vaker zijn nek zou uitsteken en zich minder zou verschuilen achter de auteurs die hij bespreekt.

Patrick Stouthuysen

Rosseel, Eric, Jacques Vilrocx, *Atypisch Belgisch. Personeelsflexibilisering in het Belgisch bedrijfsleven 1975-1990*. Leuven : ACCO, 1992.

Dit boek is het verslag van een onderzoek naar de dynamische achtergronden van de personeelsflexibilisering - d.i. "het geheel van de manipulaties die de kwantitatieve en kwalitatieve aanwending van het personeel strikt afstemmen op de effectieve arbeidsbehoeften van het produktieproces" (p. 19) - en de penetratie van atypische arbeidsvormen in het Belgische arbeidsbestel. 'Typische' arbeid wordt door de auteurs omschreven als arbeid waarvan de omvang bij overeenkomst is bepaald, die verricht wordt door een werknemer, verbonden door een voltijdse arbeidsovereenkomst voor onbepaalde tijd, en dit bij zijn werkgever zelf en op de plaats door hem bepaald, gedurende de uren van de dag op gewone werkdagen (p. 52). Het etiket

'atypische arbeid' dekt de arbeidsvormen die hier op één of meerdere punten van afwijken : deeltijdarbeid, ploegenarbeid, oproepcontracten ... De wetenschappelijke wereld heeft het bij momenten zeer felle flexibiliteitsdebat nooit bijgebeend. Pas de jongste jaren zijn de eerste aarzelende stappen gezet om dit debat te demystificeren aan de hand van kwantitatief en kwalitatief onderzoek. Deze studie is alleen daarom al het lezen waard. Het werk heeft een bijzondere aandacht voor de onderlinge samenhangen van de diverse atypische arbeidsvormen en combineert kwantitatieve gegevens met kwalitatieve inzichten.

In een eerste deel reiken de auteurs een "theoretisch kader" aan, al is dit wellicht een groot woord. Het gaat veeleer om een begripsmatige 'geschiedenis' van de personeelsflexibilisering, om het aangeven van accentverschuivingen in het flexibiliteitsdebat. In de recente geschiedenis van de personeelsflexibilisering worden drie periodes onderscheiden : de flexibiliteit van het defensieve, van het offensieve en van het dominante patronaat. Het gaat niet om elkaar opvolgende afgesloten historische blokken. De flexibiliseringsvormen van een vroegere fase kunnen doorlopen in latere fasen of geïntegreerd worden in een meer globaal beleid. Tijdens de eerste fase kaderde de flexibilisering in het patronale verweer tegen het syndicale voorstel de groeiende werkloosheid d.m.v. arbeidsduurverkorting te counteren. Tijdens de fase van het offensieve patronaat (1980-1985) was flexibilisering niet langer in eerste instantie een respons op interne of externe druk. Ze werd ingepast in een globaal concept, waarbij bedrijven de personeelsbezetting trachtten af te stemmen op het minimale i.p.v. op het maximale of gemiddelde arbeidsvolume. De auteurs typeren het patronaat tijdens deze periode als offensief omdat het trachtte af te geraken van de gevestigde regels m.b.t. het functioneren van het bedrijf. Dit 'werkgeversoffensief' kreeg zijn symbool in de met veel publiciteit ingevoerde experimenten Hansenne. De derde fase, deze van het dominante patronaat, werd gekenmerkt door de opmars van de HRM-filosofie. De flexibele onderneming is in deze filosofie geen onderneming die een maximaal aantal personeelsleden naar atypische contracten doorschuift, maar een onderneming die haar personeel maximaal en optimaal weet aan te wenden. De creatie van flexibel met elkaar verbonden medewerkers i.p.v. hiërarchisch en bureaucratisch aan elkaar verankerde werknemers moet het mogelijk maken een maximum aan interne en externe omgevingsignalen op te vangen (p. 24). Nu en dan lopen de auteurs nogal hard van stapel in hun omschrijving van de hedendaagse onderneming. Het verhaal loopt soms mank wanneer het de smalle paden van de personeelsflexibilisering verlaat. De auteurs erkennen overigens zelf dat deze drie-fasen-theorie nogal grofmazig is : "het gaat voorbij aan de extreme heterogeniteit van het bedrijfsleven", "heel wat organisatieveranderingen zijn door lokale voorwaarden bepaald en dikwijls ad hoc ingevoerd", "verder suggereert onze voorstelling door de omschrijving van de drie fasen dat de

flexibilisering in eerste instantie zo niet uitsluitend zou zijn geresulteerd uit gewijzigde krachtsverhoudingen tussen patronaat en vakbeweging", ...

Een tweede deel brengt niet alleen de personeelsflexibilisering anno 1990 in kaart, maar tracht ook haar historische ontwikkeling te schetsen. Een aantal statistische bronnen wordt ontleed met als doel de tendensen van de periode 1975-1990 in kaart te brengen, een periode waarin een serie CAO's, herstelwetten en andere ingrepen een belangrijk deel van de Belgische werknemers atypiseerden : ploegenarbeid werd makkelijker, de combinatie van deeltijdarbeid met werkloosheid werd geïntroduceerd, uitzendarbeid werd gelegitimeerd, ontslagprocedures versoepeld etc. "Op minder dan 10 jaar tijd wordt een complete 'gereedschapskist' samengesteld waarin zich virtueel alle instrumenten bevinden om personeelsflexibilisering vrijwel onbegrensd in de praktijk om te zetten" (p. 13). De auteurs onderscheiden in dit deel *contractuele vormen* (arbeidspatronen die betrekking hebben op de aard van de individuele arbeidsovereenkomst : tijdelijke en deeltijdarbeid, uitzendarbeid, ...); *onderaanneming*, die ze afzonderlijk beschouwen vermits de bij de onderaannemer tewerkgestelden geen rechtstreekse contractuele band hebben met het 'moederbedrijf'; *arbeidsorganisatorische vormen*, waaronder ze arbeidstijdregelingen, overuren en thuisarbeid begrijpen, en *aspecten van personeelsbeleid*, met aandacht voor wijzigingen in beloningsvormen, selectiecriteria en -procedures. Deze opdeling is conceptueel onzuiver. Voor gebruikers van het rijke cijfermateriaal had een opsplitsing in temporele, contractuele en functionele flexibiliteit de conceptuele en cijfermatige vergelijkbaarheid met andere (internationale) flexibiliteitsoverzichten vergemakkelijkt.

Voor deze onderscheiden facetten schetsen Rosseel en Vilrockx de cijfermatige en sociaal-juridische ontwikkelingen sinds 1975. Dit deel lijkt ons 'verplichte lectuur' voor wie het reilen en zeilen van het arbeidsbestel wil volgen. Wat niet wegneemt dat we bedenkingen hebben bij bepaalde interpretaties. Vaak wordt veel gewicht toegekend aan relatief kleine procentuele verschuivingen. In de paragraaf over contractuele flexibiliteitsvormen stellen de auteurs b.v. : "de afbraak en stabilisatie van de vaste voltijdse werkgelegenheid in de periode vóór 1985 gaat gepaard met een duidelijke toename van atypische contracten : het aandeel van vaste voltijdse banen valt terug van 87,9% in 1983 tot 84,7% in 1986. ... Het aandeel van tijdelijke en deeltijdse contracten neemt toe : het percentage vaste deeltijdse jobs stijgt van 6,7% (1983) tot 8,2% (1986), ... " (p. 54). Het is nog maar de vraag of verschuivingen van 1,5% à 2% rechtvaardigen om van *nomadiseringstendensen* (cfr. infra) te gewagen, temeer daar de auteurs beweren dat deze trends zich na 1987 niet doorzetten : de economische heropleving leidt tot "een manifeste toename van vaste contracten en een onmiskenbare terugloop van tijdelijke contracten. {...} De economische herop-

leving vertaalt zich voornamelijk in een sterke toename van het aantal *vaste deeltijdsen*" (p. 54). Ze verwachten zelfs een herstel van de vaste voltijdse werkgelegenheid. Toch verdient een analyse van zulk breed gamma van flexibiliseringsverschijnselen bewondering. Niet alleen de 'vertrouwde' atypische arbeidsvormen zoals contracten van bepaalde duur, deeltijd- of uitzendarbeid passeren de revue. Ook seizoen- en studentenarbeid, arbeid in beschutte werkplaatsen, onderaanneming en gevangenisarbeid krijgen hun plaats in het caleidoscopisch overzicht. Iedereen die vertrouwd is met de erbarmelijk staat van 's lands statistisch landschap, zal dit monnikenwerk waarderen.

Een belangrijk deel van de studie steunt op gegevens die verzameld zijn in het raam van een nationaal onderzoek dat de Studiegroep voor Technologische en Sociale veranderingen en Arbeidsmarktonderzoek 'TESA' in 1990 heeft uitgevoerd voor de federatie van uitzendkantoren UPEDI. De steekproef bedroeg 485 bedrijven. De bevraging laat een globale, regionale en sectoriële analyse toe van de personeels- en tewerkstellingspolitiek van onze ondernemingen. De vraag die de auteurs trachten te beantwoorden is: in welke mate wordt door in België gevestigde bedrijven beroep gedaan op arbeidsvormen en -praktijken die als 'flexibel' kunnen omschreven worden? Er wordt niet enkel gepeild naar de actuele situatie, maar ook naar de evolutie over de jongste 5 à 10 jaar, de motieven voor de aanwending van een arbeidsvorm, de syndicale (tegen)posities en de vooruitzichten voor de nabije toekomst. De aangebrachte informatie is dan ook zo omvangrijk en dekt zoveel deeldomeinen van het arbeidsbestel, dat ondergetekende bij momenten nog nauwelijks het spreekwoordelijke bos door de bomen ontwaarde. Ook de "visies op personeelsflexibiliteit" worden overigens in kaart gebracht: wat verstaan bedrijfsleiders onder personeelsflexibiliteit? Met welke beleidsopties associëren zij deze term? Flexibilisering blijkt dan veeleer met een bepaalde 'aanpak van de menselijke' relaties in het bedrijf geassocieerd te worden - "in de zin van een ietwat naar paternalisme neigende 'soepele omgang met het personeel'" (p. 114) -, dan met soepele contracten of afwijkende arbeidstijden. Al is dit antwoord vermoedelijk eerder 'gestuurd' door de vraagformulering - "wat is volgens U een flexibel personeelsbeleid?" - dan door het in deze bedrijven vigerende personeelsbeleid.

Uit het onderzoek blijkt dat drie werkvormen of arbeidscondities een penetratiegraad van meer dan 50% (d.w.z. meer dan de helft van de bevraagde bedrijven maakt gebruik van ...) hebben bereikt: overuren, studentenarbeid en onderaanneming. Ook flexibele beloning en interne mutatie zouden in bijna de helft van de bedrijven voorkomen. Arbeidstijdregelingen zoals glijdende werkuren, weekend-werk en ploegenarbeid komen in ruim 20% van de bedrijven voor. De grootste variatie in de flexibiliseringsverschijnselen wordt volgens de onderzoekers verklaard door de bedrijfs-

kenmerken economische sector en bedrijfsgrootte. De bedrijfsgrootte wordt niet statisch bekeken, maar als een indicatie van het groeistadium van het bedrijf. Allerlei flexibiliseringsvormen lijken verbonden met groei- of afslankingsproblemen. De primaire groei van een organisatie stoelt volgens de onderzoekers op een deflexibilisering, waarbij steeds meer produktieve en logistieke activiteiten, die voorheen werden uitbesteed, omgevormd worden tot voltijdse functies die geïncorporeerd worden binnen het ondernemingsgezag. Bij de afslankers heeft het er daarentegen de schijn van "dat zich een werkelijke en systematische omzetting van vaste overeenkomsten in flexibele overeenkomsten aan het voltrekken is" (p. 190). De onderzoekers maken, in aansluiting hierop, een onderscheid tussen *natuurlijke* en *perverse* flexibilisering. Daar waar natuurlijke flexibilisering een ongepland antwoord is op de 'groeipijnen' van expanderende bedrijven, is perverse flexibilisering een 'gepland' onderdeel van een algehele *downsizing*, waarbij het vast personeel op alle mogelijke manieren wordt beperkt.

Het TESA-onderzoek biedt waardevolle informatie over de reële aanwending van flexibele arbeidsvormen in het bedrijfsleven. Op methodologisch vlak kent het echter zijn tekorten, vooral wat de 'controleerbaarheid' betreft. Er wordt b.v. wel gesteld dat de beantwoording van de survey het "meest gedisciplineerd" verlopen is in Limburg en dat Wallonië met een aandeel van 15% "lichtjes ondervertegenwoordigd" is, maar een globale responsratio is in het werk niet terug te vinden. Door de wijze waarop tabellen gepresenteerd worden - nu eens met, dan weer zonder weergave van het absolute aantal 'respondenten' en steeds zonder enige significantie-indicatie - weet de geïnteresseerde doorgaans niet welk vlees hij in de kuip heeft. Bij momenten is niet duidelijk of de aangehaalde verbanden steunen op de gegevens van het TESA-onderzoek, dan wel uitgewerkt zijn op grond van een dosis 'gezond verstand' of bestaande conceptuele schemata. Zulke onderzoeksresultaten genieten doorgaans het voordeel van de twijfel, ware het maar o.w.v. hun uniciteit in de Vlaamse onderzoekswereld.

Twee stellingen, die het flexibiliteitsdebat kunnen stofferen, verdienen verdere aandacht.

1. Rosseel en Vilrockx kaderen het flexibiliseringsfenomeen in het ruimere kader van de *relatieve autonomisering*. Deze tendens bestaat erin dat de strakke afhankelijkheid van ondernemingscomponenten (b.v. filialen, afdelingen, individuele personeelsleden e.d.) "verlaten wordt voor een meer losse afstemming van deze componenten op elkaar, waardoor deze componenten autonomer worden, anders gezegd 'vrij' kunnen bewegen zonder verregaande impact op de andere componenten" (p. 31). Ook de activiteiten en processen zelf en hun onderlinge afhankelijkheden kunnen overigens flexibel worden

gemanipuleerd. Personeelsflexibiliteit is in dit kader maar één mogelijke vorm van flexibiliteit. "De tendens tot relatieve autonomisering manifesteert zich dus in tekenen die wijzen op een nieuw organisatie-concept waarbij de strakke coördinatie van ondernemingscomponenten en produktie-elementen, die haar climax bereikte in de lopende band van het Tayloristisch Fordisme, meer en meer verlaten wordt voor een meer losse koppeling van die ondernemingscomponenten" (p. 32). Dit concept van relatieve autonomisering brengen de auteurs in verband met een socio-culturele evolutie die door Attali (1990) met het begrip *nomadisering* werd aangeduid. Attali ziet de toename van 'zwerfende objecten' zoals draagbare PC's, creditcards, walkmans, thuisbezorgde pizza's, het in real time kunnen opvragen van de meest uiteenlopende informatie etc. als tekenen van nomadisering. Ook werknemers worden volgens Rosseel en Vilrockx steeds meer 'objets nomades', ook zij zouden minder plaatsgebonden worden, meer 'flexibel'. De koppeling van werknemers aan de (centrale) produktie-eenheid of de werksetting zou lossen worden. In de telethuisarbeid zien zij een duidelijke uitkristallisering van deze tendens. De auteurs bekijken de personeelsflexibilisering dan ook niet in de eerste plaats als een conjunctureel fenomeen, "maar als een aspect van het zoeken naar 'nieuwe organisatievormen'" (p. 34). De onderzoeksresultaten lijken ons in onvoldoende mate de idee van nomadisering als facet van een *algemene* "convergente socio-culturele en sociaal-economische (r)evolutie" (p. 33) te bevestigen. Het is bovendien opmerkelijk dat deze idee opduikt op een moment dat, de HRM-gedachte getrouw, maximale kwalitatieve benutting én bedrijfsbinding van (groepen) gekwalificeerde werknemers lijken uit te groeien tot kenmerken van het hedendaagse personeelsbeleid; op een moment dat andere auteurs, zoals Baethge en Oberbeck, spreken van een *Quasi-Refederalisering* van de individuele arbeidsverhoudingen.

2. "De algemene indruk ontstaat dat het ergste voorbij is", zo stellen Rosseel en Vilrockx in hun afsluitende *Perspectieven* (p. 245). In een bespreking van hun eigen boek (Rosseel en Vilrockx, 1992 : 40) diepen ze deze idee over het 'einde van de flexibiliteit' uit : "De grote lijnen van de personeelsflexibiliteit blijken op een quasi definitieve manier uitgezet. Het wettelijke kader is aangebracht en het bestrijkt omzeggens het globale domein van atypische contracten en arbeidstijdregelingen". In de toekomst zullen de "achterhoedegevechten" enkel nog betrekking hebben op "varianten" en schendingen van het "bereikte evenwicht" (Rosseel en Vilrockx, 1992 : 40). Het ziet er ons inziens echter naar uit dat 'in naam van de werkgelegenheid' de gereedschapskist terug opengetrokken zal worden. Werkloosheidsbestrijding lijkt een doel op zich geworden dat alle middelen heiligt, ook verdere *atypisering*. Zo wil Blanpain (De Standaard, 16 maart 1993) dat werkgevers in conjunc-

turele dalperioden opeenvolgende tijdelijke contracten van 6 maanden zouden kunnen geven aan hun werknemers. Dit zou hen ertoe moeten aanzetten in periodes van recessie, wanneer ze ervoor terugschrikken werknemers met een contract van onbepaalde duur in dienst te nemen, toch bijkomende jobs aan te bieden. In de nieuwe 'laboratoria' van de crisis wordt bovendien volop gesleuteld aan arbeidsherverdelende constellaties van produktietijd, arbeidstijd en vrije tijd. Overigens is het atypiseringsproces in de overheidssector niet eens op kruissnelheid gekomen. Het is dus nog maar de vraag of het einde van de flexibiliteit in zicht is.

"De verscheidenheid aan flexibele werkvormen of arbeidsregelingen, de ambiguïteit van hun flexibiliteitskarakter, de mate waarin spectaculaire organisatorische experimenten de beeldvorming beheersen, om maar een paar factoren te noemen, vragen om een empirische verificatie van de mate waarin personeelsflexibilisering een reëel en essentieel element vormt van het personeelsbeleid in de Belgische ondernemingen" (p. 34). We kunnen dit enkel maar beamen. Studies van deze aard frissen het schrale statistische landschap wat op. Termen als flexibiliteit en deregulering hebben het sociaal-economisch discours een decennium lang overheerst. *Dereële* aanwending van flexibele arbeidsvormen in het bedrijfsleven, de *feitelijke* evolutie van de flexibiliteit, haar fasering, de samenhang van flexibiliteitsvormen etc. hebben echter nooit de aandacht gekregen die ze verdienen. En hierin ligt de verdienste van *Atypisch Belgisch*.

Bibliografie

Attali, J. (1990) *Lignes d'horizon*. Paris : Fayard.

Rosseele, E., Vilrocx, J. (1992) 'Atypisch Belgisch. Personeelsflexibilisering in het Belgisch bedrijfsleven 1975-1990', *Nieuwsbrief Steunpunt Werkgelegenheid, Arbeid, Vorming*, 2 (2) : 40-42.

Luc Sels

Schedler, Petra E., *Buitenstaanders Binnenshuis : Vrouwen en homo's in organisaties*. R.U. Leiden : DSWO-Press.

Het boek, een doctoraatsverhandeling, behelst een verslag van een onderzoek naar vrouwen- en homogroepen in Nederland. De gehanteerde benadering is die van het symbolisch interactionisme. Na een begrippenverduidelijking opgebouwd rond de concepten sociale beweging, emancipatie en vrijwillige organisatie, komt een bespreking van het theoretisch kader aan bod. De auteur zoekt aansluiting bij de

andragologie die opgevat werd als de theorie van het handelen. Omdat deze echter weinig mogelijkheden biedt voor empirisch onderzoek werd gezocht naar sociologische theorieën die inzicht verschaffen in de verhouding tussen het handelen van de onderzochte groepen en de maatschappelijke structuren waarmee zij zich geconfronteerd zien. In de verschillende hoofdstukken komen achtereenvolgens een inventarisatie van de groepen aan bod, worden twee groepen nader bekeken die actief zijn op het gebied van de media, komen twee homogroepen en twee vrouwengroepen uitgebreid aan de orde. Het voorlaatste hoofdstuk behandelt de achterliggende ideologieën en de groepsmodellen. Tevens is er een analyse van het handelingsrepertoire.

In deze studie gebruikt de andragologie de sociologie zonder echt een sociologische studie af te leveren. Het boek schenkt een socioloog geen genoegdoening omdat binnen een sociologisch referentiekader de studie een niet-gedurfde toepassing is van een sociologisch begrippenapparaat en geen sociologische analyse.

Het boek boeit niet tijdens het lezen. Dit komt omdat een groot gedeelte vooral analytisch en niet-synthetiserend is. Soms heb ik de indruk een oefening in ordening en classificatie door te nemen. Classificatie is een belangrijk iets. Het leert ons echter weinig over het functioneren van de werkelijkheid. Het boek kan dienen als een instrument om greep te krijgen op een ogenschijnlijk gedifferentieerd geheel. De vraag hoe strategieën van homo- en vrouwenorganisaties passen in een ruimer kader, en welke krachten en onderliggende belangen binnensluipen komt minder aan de orde.

John Vincke